

Приказ

УДК: 17.033:159.947(049.32)

123.1(049.32)

doi: 10.5937/zrffp53-44077

О КЊИЗИ СЛОБОДНА ВОЉА: УВОД У САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ НЕЏИБА ПРАШЕВИЋА

(NEDŽIB PRAŠEVIĆ, *SLOBODNA VOLJA: UVOD U SAVREMENE TEORIJE*,
BEOGRAD: SRPSKO FILOZOFSKO DRUŠTVO, 2019, 196 стр.)

Митар З. НЕДЕЉКОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за филозофију

¹ mitar.nedeljkovic@gmail.com

Рад примљен: 20. 4. 2023.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

О КЊИЗИ СЛОБОДНА ВОЉА: УВОД У САВРЕМЕНЕ ТЕОРИЈЕ НЕЏИБА ПРАШЕВИЋА

Да ли имамо слободу да самостално одлучујемо о својим поступцима или су наше одлуке унапред одређене факторима који су изван наше контроле? Питање постојања слободне воље вековима је заузимало централно место у великим филозофским теоријама и свака је имала по нешто да каже о томе како ускладити човека, једно наизглед самостално и слободно биће, са природом чији је он део и апсолутношћу њених закона? Сваки одговор на ово питање, као и одсуство одговора, носи директне последице по наше схватање детерминизма, моралне одговорности, али и темеља нашег практичног живота, личности и сопства. Услед пада метафизике можемо помислити да се задовољавајући одговор никада неће пронаћи, али савремена филозофија му заправо уопште и не прилази из онтолошке перспективе. Пошто адекватно и прецизно одредимо појам слободне воље, детерминизма и моралне одговорности, можемо се упустити у анализу њиховог односа и када добијемо да две међусобно противречне претпоставке повлаче један исти закључак, метафизички јаз биће премошћен. Прашевић је на фасцинантан начин уочио развој метафизике воље који је на нашим просторима досад био непримећен и учинио га кохерентним и приступним. Ово монументално дело систематски развија и реконструише идеје које су пратиле овај развој и оставља читаоца у неодољивој чежњи да се и сам упусти у дебату. Ово, наравно, није случајност, већ последица изванредног реторичког стила у којем аутор даје јасан увид у суштину сваког појма и структуру сваког аргумента.

Преконцепције читаоца пронаћи ће се у жустром сукобу са аутором већ код оправдања дефиниције слободне воље коју они вероватно користе, и Прашевић неће остати недоречен. Пре читања овог дела несумњиво бих рекао да сам слободан ако могу да чиним онако како хоћу, и радо ушетао у врт класичног компатибилизма који ово отвара, али ме је аутор вешто приморао да му допустим радикалнију дефиницију слободе као способности да поступим другачије него што сам заиста поступио. Тада Прашевић открива једну од својих многобројних замки: или је теза о важењу каузалног детерминизма истинита или је неистинита. Уколико је истинита, онда морам да делујем онако како делујем, па не могу да поступим другачије, и стога немам

слободу која је неопходан услов моралне одговорности. А уколико је ова теза неистинита, онда моји поступци нису условљени самом ситуацијом у којој сам неки избор начинио. Тада прошлост, убеђења и све што нас одређује као личност не детерминишу наш избор, па не можемо поседовати контролу над слободном вољом јер је она толико слободна да је престала бити наша. У оба случаја субјекат је лишен моралне одговорности, и ово представља темељни проблем овог дела. Прашевић издваја бројне међусобно инкомпатибилне одговоре и реакције на овај скептички аргумент и подвргава их строгој филозофској анализи. Од њих, три аргумента Прашевић издваја са посебним значајем: Инвагенов аргумент консеквенци, Франкфуртов мисаони експеримент и Строснову теорију реактивних ставова.

Прашевић оцењује да је Инваген обезбедио најјачи аргумент у прилог тези да су слободна воља и каузални детерминизам инкомпатибилни. Овим аргументом тврди да у каузално детерминисаном свету субјекат не може имати могућност да поступи другачије, јер наши поступци представљају последице природних закона и чињеница далеке прошлости које су од нас независне. Овај аргумент зависи од два кључна принципа, први од којих тврди да ако је p нужно, онда нико не може утицати на чињеницу да p , док други принцип тврди да ако нико не може утицати на чињеницу да p , и нико не може утицати на чињеницу да p имплицира q , онда нико не може утицати на чињеницу да q . Тада, будући да не можемо утицати на чињенице из далеке прошлости и законе природе, а њихова конјункција под претпоставком каузалног детерминизма повлачи будућност, испоставља се да немамо способност да утичемо на било који будући догађај, па није истина да је субјекат заиста могао да поступи другачије него што јесте поступио – а то га лишава слободе и моралне одговорности. Прашевић на темељан начин приказује овај аргумент у својој модалној форми и указује на његову логичку ваљаност. Стога, за његово побијање постаје неопходно оспорити претпоставке на којима он почива и аутор их подвргава изврсној анализи и указује на њихове дубоке слабости.

Једна од таквих критика познатија је као Франкфуртов мисаони експеримент, којим се напада теза да је субјекат морално одговоран једино уколико је могао да поступи другачије. Разматра се случај злог неурохирурга који је мимо знања неког својег пацијента усадио чип у његов мозак којим га може присилити да донесе неки избор. Међутим, хирург неће притиснути тастер осим у случају да пацијент одабере неку другу опцију од оне коју хирург жели. Уколико пацијент сам донесе одлуку да учини баш то што треба, и хирург нема потребе да се меша, чини се очигледним сматрати га морално одговорним иако он заиста није имао могућности да поступи другачије јер би био спречен у том покушају. Прашевић учавва да је стога могуће формулисати критеријуме одговорности који се не заснивају на принципу алтернативних могућности, али се овај мисаони

експеримент сувише ослања на интуицију и потребно је конструисати га као прави аргумент и дубље размотрити његову структуру и претпоставке на којима он почива, што Прашевић вешто и чини.

Док Франкфуртов мисаони експеримент напада прву претпоставку скептичког аргумента, према Стросновом мишљењу, боље је напасти саму конклузију ставом да је истинитост тезе о каузалном детерминизму ирелевантна за утврђивање моралне одговорности. Он одбацује све метафизичке спорове јер је све што је потребно да бисмо разумели моралну одговорност садржано у друштвеној пракси. Према његовом схватању, морална одговорност заснива се на квалитету воље која се манифестује у људским поступцима, и независно од важења детерминизма, ми и даље учествујемо у пракси изрицања реактивних ставова људима. Одговорност постоји само када субјект не може да понуди адекватан изговор за своје поступке, а важење каузалног детерминизма не може функционисати као изговор који би обесмислио праксу реактивних ставова и суђења о моралној одговорности, јер уобичајени изговори никада не реферишу на неку генералну метафизичку тезу.

Све савремене теорије Прашевић категорише у односу на њихове реакције на ова три аргумента. Он, пре свега, разликује две струје либертаријанизма у зависности од тога да ли сматрају тезу о каузалном детерминизму погрешном, притом видевши слободу као функцију алтернативних могућности, или пак прихватају Франкфуртов пример и слободу одређују другачије. Пажња коју аутор посвећује сваком релевантном приговору и аргументу је изванредна. Он указује на инконзистентност либертаријанаца који прихватају аргумент консеквенци и принцип алтернативних могућности, јер се претпоставке на којима његова ваљаност почива могу искористити заједно са индетерминистичком тезом за формирање Мајнд аргумента, којим се побија могућност утицаја субјекта на било коју одлуку коју он доноси. Прашевић разматра и бројне начине на који су либертаријанци покушали да одговоре на изазов овог аргумента и адекватно их анализира и критикује. Он разматра некаузалне теорије Џинеј и Геца који нуде телеолошку интерпретацију везе између разлога поступања и избора, при чему разлог поступања не условљава деловање већ га просто чини нехаотичним. Затим разматра Кларкову теорију субјект-узроковања, која тврди да је субјект пробабилистички условљен психолошким чиниоцима, и Кејнов каузални индетерминизам, који тврди да слободу воље треба схватати дословно, не изједначавајући је са слободом деловања, и да пошто индетерминизам и случајност нису исто, у индетерминизму ипак има места за узроковање. Што се тиче либертаријанаца које је привукла идеја која подлеже Франкфуртовом експерименту, Прашевић анализира Хантова и Вајдеркерова побољшања овог примера.

Он затим разликује три струје унутар компатибилизма у зависности од тога да ли одбацују Франкфуртов пример или га прихватају, или пак

уједно прихватају и аргумент консеквенци, притом тражећи другачији начин да заснују критеријум моралне одговорности. Централни проблем Франкфуртове анализе представља дефинисање појма личности, чија је суштинска карактеристика способност да жели одређену жељу, односно да поседује слободу која омогућава да активно учествује у продукцији властите воље. Вотсон прихвата Франкфуртово хијерархијско схватање воље и жеље другог реда, али притом уводи и разлику између вредносног и мотивационог система и инсистира на важности оба, а Сузан Вулф додатно надограђује њихове теорије увођењем појма урачунљивости. Прашевић анализира и Воласову теорију која комбинује схватања Франкфурта и Стросна. Посебну пажњу посвећује Фишеровом семикомпатибилizmu, односно ставу о компатибилности моралне одговорности и каузалног детерминизма, као и инкомпатибилности слободе воље схваћене преко алтернативних могућности и каузалног детерминизма. Размотрене су и неолибералне диспозиционистичке теорије које одбацују Франкфуртов пример и тврде да способности не нестају када се не испољавају, па стога субјекат поседује способност алтернативног избора чак и у каузално детерминистичком свету.

Прашевић скептицизам дели на јаку и умерену варијанту у односу на то да ли одбацују слободну вољу и моралну одговорност у каузално детерминисаном свету, или су пак само агностични по том питању. Да бисмо заиста били морално одговорни, тврди Гален Стросн, морамо бити *causa sui*, али нико не може бити узрок самога себе, те стога нико не може заиста бити морално одговоран. Прашевић жустро критикује овај аргумент и пажњу затим посвећује Передумовом умереном скептицизму. Он закључује да, иако одбацимо традиционалне појмове слободне воље и моралне одговорности, процена моралне одговорности неће изгубити свој смисао: „Живот и даље има смисла, јер многи аспекти које смо сматрали утемељеним на слободи воље, заправо не изискују афирмацију њеног важења“ (2019, стр. 180).

Ова књига даје велики допринос на пољу метафизике слободне воље. Прашевић вешто представља, категорише и критикује бројне тезе, чинећи од њих кохерентне целине. Узевши у обзир то да је тема којом се књига бави слабо позната на нашим просторима, то чини њен успех знатно већим и важнијим. Ову књигу ће са уживањем читати свако ко је аналитичког духа и она ће сигурно инспирисати бројна нова истраживања.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).